

Narcís Iglésias

ELS INICIS
DEL *DICCIONARI*
CATALÀ-VALENCIÀ-BALEAR
A TRAVÉS DE L'EPISTOLARI
D'ANTONI M. ALCOVER
I FRANCESC DE B. MOLL
AMB JOSEP CALVERAS
(1926-1963)

Publicacions de l'Abadia de Montserrat
2008

SUMARI

ESTUDI INTRODUCTORI	5
1. EL DCVB COM A PROJECTE D'«OBRA PRÒPIA» DE L'OFICINA ROMÀNICA	7
2. EL PRIMER LECTOR DEL DCVB	8
2.1. Grans diccionaris, nobles follies	18
2.2. Per a un estudi de la recepció dels diccionaris. <i>Lectures</i> del DCVB segons Josep Calveras	19
2.3. El fons lexicogràfic del DCVB, una font del discurs lingüístic calveria	22
2.4. Reescriptures del DCVB, crítiques a la codificació	39
3. ALTRES INFORMACIONS, I ÚLTIMES	40
4. DESCRIPCIÓ DELS DOCUMENTS EDITATS	43
4.1. Criteris d'edició	45
4.2. Fons consultats a cada arxiu	46
4.3. Fons d'arxiu i localització dels documents	48
4.4. Correspondència ordenada per corresponents	49
5. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	52

EDICIÓ

6. EDICIÓ DE LES CARTES, TARGETES I TARGETES POSTALS [1-95]	55
7. ANNEX DE DOCUMENTS [96-97]	133
8. ÍNDEX PER DATES	135

ESTUDI INTRODUCTORI

«La història presenta totes les coses com si no haguessin pogut passar de cap més manera. Però podrien haver passat de cent maneres diferents»

ELIAS CANETTI, *La província de l'home*

El *Diccionari català-valencià-balear* té una història plena de possibilitats. Durant molts anys, i per raons ben diverses, el *Diccionari català-valencià-balear* va ser una empresa menystinguda per amplis sectors, i només valorada i sostinguda per unes minories: determinats grups eclesiàstics, petits grupuscles regionalistes, persones fidels a la persona d'Antoni M. Alcover, etc. Davant aquest passat inesborrable, no podem saber mai com hauria estat rebut el *Diccionari català-valencià-balear* en el context d'una cultura normal. Gràcies a documents com els que ara edito en aquest llibre, sí que es poden descobrir, però, uns quants futurs possibles que no van esdevenir: en el inicis del DCVB com a projecte editorial, en els moments més difícils de cara a la continuïtat d'aquesta obra magna, els homes de l'Oficina Romànica de Barcelona, i de manera especial el seu secretari Josep Calveras, van estar atents a les incerteses que es congreaven sobre el *Diccionari*, i van intentar assegurar-ne la continuïtat mitjançant una implicació humana i econòmica des de l'entitat de l'Oficina Romànica. Segons com haguessin evolucionat les negociacions entre Antoni M. Alcover, Francesc de B. Moll i Josep Calveras, el *Diccionari* hauria pogut tenir la Biblioteca Balmes de Barcelona com a seu central de redacció i elaboració, i hauria pogut ser perfectament una publicació de l'Oficina Romànica. Aquesta *possibilitat del passat* té tota una microhistòria del *Diccionari*, que a la llum dels epistolars editats en aquest llibre, presento en el primer capítol d'aquest estudi.

Ja sabem que a partir d'un determinat moment l'obra d'Alcover es va convertir en una eina de lluita i confrontació ideològica i política amb l'Institut d'Estudis Catalans. També a partir d'un determinat moment, Alcover en persona va arribar a manipular els materials lingüístics que havia còpsat de la llengua espontània de tot l'àmbit lingüístic i que havia recopilat de textos antics,

per combatre Pompeu Fabra i el procés de codificació de la llengua, fins al punt que s'han arribat a presentar aquestes dues personalitats de la lingüística catalana com a representants de dos models de llengua, i dos caràcters, oposats. A mitjan dècada de 1920, un cop van passar els moments de més virulència dels atacs i de les campanyes suïcides de tota mena, Alcover decideix dedicar els últims anys de la seva vida a donar l'empenta final a la cristallització de l'Obra del Diccionari, és a dir, a la seva publicació. En aquests últims temps de vida d'Alcover, és quan sorgeix la figura del jesuïta Josep Calveras, amb un relleu bastant especial, i també bastant diferent, del gran canonge de Mallorca. Calveras venia d'una altra trajectòria, no havia de lluitar personalment contra Fabra ni contra l'Institut, però sí que amb voluntat de buscar un punt de trobada i una solució de síntesi, va voler analitzar críticament la codificació fabriana, des dels principis més generals fins a les solucions morfològiques i lèxiques concretes. De bon principi, Calveras va voler deixar en un segon pla, per no dir en un últim, la qüestió ortogràfica,¹ i des dels seus inicis com a lingüista es dedica a estudiar les possibilitats de la llengua en morfologia i lèxic per bastir les seves crítiques a Fabra i la seva obra.² Per carregar-se d'informació i d'arguments, Calveras acudeix a Alcover i Moll perquè li forneixen dades lingüístiques —a part d'intentar que el DCVB quedi vinculat a l'Oficina. És a dir, més enllà de les estratègies polítiques de l'Oficina Romànica per ajudar l'Obra del Diccionari, el conjunt de textos recollits en aquest llibre permeten alçar una segona línia interpretativa amb una àmplia base documental: el fons del *Diccionari* va ser probablement la font més important amb què Calveras es va documentar per als seus articles i estudis lingüístics, i una part dels seus resultats més reeixits els deu a les informacions i als arguments de Francesc de B. Moll, justament en un moment en què el DCVB tot just s'ha començat a a publicar en forma de fascicles. Calveras es va convertir, doncs, en el primer lector

1. El mateix Calveras ho expressa clarament en la primera carta que adreça a Moll en presentar-li els plantejaments de l'Oficina: «La qüestió ortogràfica, extrínseca a la llengua mateixa i bona per moure desseguida fortes raons, serà l'última de tocar-se, quan l'Oficina tingui el crèdit guanyat, i la solució de moltes qüestions prèvies de morfologia i fonètica permetin fer una reforma definitiva. Mentrestant deixarem lliure als col·laboradors seguir el sistema ortogràfic que vulguin» (carta del 18 de juliol de 1927; vg. Document [4]). Fins i tot en un altre moment, a Calveras li sembla oportú avisar Moll que li envii una col·laboració seguint l'ortografia de l'IEC: «La recensió del meu llibre «La reconstrucció», que vostè ja tenia enllestida, però no va sortir per suspensió del «Bolletí», ¿ens la podria enviar per enviar-l'hi? Ara per no posar en l'*Anuari* massa original en ortografia diferent de la de l'Institut d'Estudis Catalans, m'estimaria que fos adaptada a dites normes, i que en el to de l'expressió i al·lusions a En Fabra, fos adient al criteri de moderació que hem pres en les publicacions de l'Oficina» (Carta del 15 de gener de 1928; vg. Document [15]). A partir d'ara indicaré entre claudàtors, tant en el cos del text com en nota, el número de document (ja sigui carta, targeta postal o targeta) que edito en aquest llibre.

2. En la seva primera carta, Calveras qualifica Alcover de «ben enterat de l'estat actual dels dialectes de la nostra llengua», i en virtut d'aquest reconeixement d'autoritat, li demana informació diversa de «les varietats que porta la nostra llengua en tot el seu domini» respecte a qüestions diferents (carta del 14 de gener de 1926; vg. el document [1]).

d'aquest *Diccionari*, fins i tot abans que aquest aparegués imprès, tal com miraré d'explicar en el capítol 2.

1. EL DCVB COM A PROJECTE D'«OBRA PRÒPIA» DE L'OFICINA ROMÀNICA

El cas de Calveras presenta més d'un parallelisme amb la figura d'Alcover: tots dos van ser eclesiàstics, lingüistes i personatges independents respecte a les seves jerarquies i al catalanisme hegemònic. Companyia endins, Calveras promogué mesures catalanitzadores enfront de les reticències del provincial i de molts companys seus de l'orde; Companyia enfora, Calveras definirà un model de llengua poc en consonància amb el sentir general de la seva època. En bona part per això mateix, per les seves adscripcions socials, culturals i ideològiques, Calveras va ser dels pocs que es va adonar de la transcendència per a la cultura catalana de l'empresa lexicogràfica d'Alcover, i segurament va ser la primera i única personalitat dels anys 20 i 30 que va posar-se personalment en contacte amb Alcover i Moll per assegurar la continuïtat del diccionari. Calveras estava perfectament al cas de les dificultats econòmiques i materials per les quals travessava el diccionari, i per això va dissenyar un pla de rehabilitació del DCVB i del seu autor que cobria diversos fronts: fer viable econòmicament el DCVB, pensar en la sort del DCVB l'endemà de la mort d'Alcover, i promoure la reconciliació entre Alcover i Catalunya a través d'un «testament de pau».³ En el context català d'indiferència i reticència respecte a Alcover, Calveras va apostar perquè el DCVB es continués publicant des de Barcelona, concretament des de l'Oficina Romànica, l'entitat que ell va crear dins Biblioteca Balmes, institució cultural i religiosa fundada pel seu amic i també pare jesuïta Ignasi Casanovas. Per resseguir totes les gestions i negociacions que va generar el projecte de vincular el DCVB a l'Oficina Romànica, convindrà que remuntem als inicis de la relació entre Antoni M. Alcover i Josep Calveras.

El 1926, després de més de vint anys de treballs de recollir de materials, de formar-se com a filòleg, de fer excursions arreu del país, de barallar-se amb qui calgués per tirar endavant l'obra del *Diccionari*, sortia el primer fascicle del

3. La proposta de «testament de pau», Calveras la fa arribar a Moll en aquests termes: «Doncs bé, penso que seria una cosa de gran edificació i en últim terme de gran profit pel mateix Mn. Alcover, que el rehabilitessin una altra vegada, i li perdonarien tots tot lo que no es mèrit en ell, si abans de morir deixés un testament de pau, vull dir, si amb motiu de l'homenatge, o potser millor independentment d'ell, fes una pública declaració de què no ha procedit rectament sempre en la seva manera de defensar-se i demanant excusa, que la té, en que no hi ha hagut tota la malícia que el seu llenguatge podria fer suposar. Això seria un acte edificant, i més tractant-se d'un sacerdot; i a la seva retirada de lluitador, que li imposa la salut, aquesta declaració positiva acabaria de fer el pes; i a la seva mort podríem esperar encara una manifestació general de simpatia, que tindria el caràcter de rehabilitació aposteòsica. Si se'n va així, callant només, sempre quedarà una agror que farà fred l'últim record que se li dediqui» (carta de Calveras a Moll, 21-11-1928, no editada en aquest epistolari; ARM, capsa 1924-1928). El capítol 1 d'aquest estudi està basat en l'article d'Iglésias (2005b).

DCVB. A aquesta empresa, li esperaven molts anys de dificultats i en més d'un moment semblava, fins al mateix autor, que seria una noble i folla empresa abandonada. Aquell mateix 1926 es posava en contacte per carta amb Mn. Alcover un jesuïta amb interessos lingüístics, Josep Calveras, que el reconeixia «com a ben enterat de l'estat dels dialectes de la nostra llengua».⁴ Quan des de Catalunya s'ignorava gairebé del tot el punt en què es trobava l'empresa lexicogràfica alcoveriana, el jesuïta Josep Calveras mostrava interès pels projectes i coneixements d'Alcover. Calveras estava al corrent de les dificultats materials i econòmiques del DCVB i, davant l'evidència que la salut d'Alcover passava per moments delicats, va veure que calia garantir la continuïtat de l'obra alcoveriana. Calveras va llegir com ningú aquesta situació de la seva època, i així ha quedat escrit, i enterrat fins ara, en la correspondència privada que van mantenir els dos eclesiàstics. L'objecte d'aquest estudi de presentació, doncs, és fer públics els projectes que van quedar esbossats en les cartes que es van escriure Calveras i Alcover.⁵

Abans de resseguir-ne el contingut, convé no passar per alt el to que s'hi respira: el d'una relació directa i franca. Entre tots dos hi havia un munt de coincidències personals de diferent ordre (eclesiàstics, catalanistes, lingüistes, etc.), incloses les de caràcter ideològic i sentimental (recels cap a Fabra i l'IEC, prevenció respecte a la laïcització creixent de la societat, etc.). La relació franca i directa es pot constatar des de les primeres cartes que s'intercanvien: en la primera carta, Calveras s'esbrava amb tota naturalitat:

Si l'obra del Diccionari li ha deixat temps de llegir la meua obreta «La reconstrucció del llenguatge literari català», com em va oferir de fer-ho en la seva lletra de rebuda, prou haurà vist quin concepte faig de la fixació del català literari imposada per En Fabra. En Montoliu de *La Veu de Catalunya* estant, estrebant en algunes afirmacions meves, s'és atrevit a declarar públicament que porten una orientació errada en moltes coses els codificadors moderns del català; i a mi m'empeny a entrar francament en la controvèrsia concreta dels problemes de la reconstrucció. A *La Paraula Cristiana*, mal que m'hagin criticat l'obra amb una sortida de tò, m'ofereixen publicar-me un seguit de treballs de discussió gramatical, encara que siguin contra d'En Fabra. (14-1-1926; [1]).

Amb la mateixa naturalitat amb què s'havia expressat Calveras, Alcover li feia notar que ells dos no formaven part de la mateixa escola lingüística: Alcover veia Calveras com un lingüista tradicional i, en canvi, es veia a ell mateix com un romanista: just després d'haver fullejat uns estudis de tema lingüístic publicats per Calveras, Alcover considera que Calveras «pertany a l'escola gramatical a l'antiga i jo tench unes altres idees: som de l'escola romanista», i es veu amb la necessitat de manifestar les seves idees lingüístiques: «Concedesch

4. Carta 14-1-1926: [1]

5. Vg. [1], [2], [3], [22], [26], [37], [44], [47], [48] i [60].